

НАВУКОВАЯ СПАДЧЫНА К. І. КЕРНАЖЫЦКАГА

З гісторыкаў-беларусаў першай паловы XX ст. Канстанцін Кернажыцкі, бадай, адна з самых значных, яскравых постацей. Яго імя назаўсёды ўвайшло ў гісторыю беларускай гістарычнай навукі. Яго працы — важная веха ў беларускай гістарыяграфіі XX ст. Прычым Канстанцін Кернажыцкі пражыў усяго 39 гадоў, у тым ліку на волі — 35 гадоў.

А навуковая дзейнасць гэтага чалавека, не лічачы вучобы ў БДУ і аспірантуры, працягвалася ўсяго... шэсць гадоў. На вялікі жаль, К. І. Кернажыцкі не дажыў да 40-годдзя, але за сваё кароткае жыццё ён напісаў каля 20 навуковых прац, у тым ліку фундаментальныя манаграфіі, якія не страцілі сваёй навуковай каштоўнасці да нашых дзён.

У 1928 г. была апублікавана работа К. І. Кернажыцкага «Гаспадарка старостваў на Беларусі і эканамічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII ст.» [4; 1]. Вучоны выбраў прадметам даследавання некалькі каралеўскіх старостваў і прааналізаваў асноўныя паказчыкі сялянскай гаспадаркі, якія адлюстраваны ў інвентарах гэтых уладанняў. Упершыню ў гістарыяграфіі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі эпохі феадалізму Кернажыцкі склаў грунтоўныя табліцы, якія паслужылі фундаментам для далейшых даследаванняў. Ён прымяніў метады супастаўлення аднародных крыніц па адным і тым жа аб'екце. Такая метадыка дала вучонаму магчымасць зрабіць высновы аб паглыбленні маёмаснай дыферэнцыяцыі сялян у другой палове XVIII ст., аб блізкасці становішча баяр і зямлян у гэты перыяд.

Адна з ключавых праблем даследавання Кернажыцкага «Гаспадарка старостваў на Беларусі і эканамічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII ст.» — праблема дыферэнцыяцыі сялянства. На падставе прымянення статыстычнага метаду даследавання ў поўным аб'ёме вучоны раскрыў дынаміку шэрага з'яў і структурныя рысы маёмаснага становішча беларускага сялянства ў канцы XVIII — першай палове XIX ст.

Аперыруючы вялікім лічбавым матэрыялам, Кернажыцкі, аднак, не прывёў сумарных звестак аб якой-небудзь галіне гаспадаркі памешчыкаў-прыгоннікаў па ўсёй Беларусі. Таму прыводзімы ім лічбавы матэрыял часцей за ўсё носіць ілюстрацыйны характар, г. зн. прадстаўляе падборку дадзеных, якія характарызуюць абставіны ў асобных памешчыцкіх маёнтках за пэўны прамежак часу. Больш глыбокае выкарыстанне статыстычнага матэрыялу магло быць дасягнута толькі шляхам прыцягнення масавых дадзеных, чаго, на жаль, не меў вучоны.

Эвалюцыйны падыход да даследуемых з'яў пэўна праяўляецца ў працы К. І. Кернажыцкага «Брожаскі ключ 1639—1810 гг. (сацыяльна-эканамічны нарыс з гісторыі Бабруйшчыны)» [3; 129—197].

Вучоны прыйшоў да высновы, што ў другой палове XVIII ст. гаспадаркі панскія, сялянскія і староствы перажывалі «балючы працэс пераходнага перыяду ў напрамку грашовай гаспадаркі». Гэты працэс суправаджаўся велізарным збыдненнем сялянскіх мас. Арыгінальны па метаду даследавання артыкул Кернажыцкага даў штуршок для больш глыбокага падыходу да вывучэння сацыяльна-эканамічных працэсаў.

Аднак навуковая дзейнасць Кернажыцкага праходзіла ў складаных умовах, калі над даследчыкамі вісела тэорыя «гандлёвага капіталу», адчуваўся недахоп дакументаў аб феадальным маёнтку і сялянскай гаспадарцы. Таму ў рабоце вучонага перапляталіся правільныя высновы, якія былі атрыманы на падставе аналізу дакументаў, і бяздоказныя сцвярджэнні, якія былі пароджаны прынятай ім схемай. Так, зусім штучнае сцвярджэнне Кернажыцкага, што арандатары корчмаў з'яўляліся капіталістамі таго часу [4; 37], а таксама палажэнне аб «запашанні дваровай гаспадаркай грашовага капіталу» [4; 84, 91]. Вучоны толькі сцвярджае, што ўзрастаўшыя грашовыя прыбыткі маёнтка ператвараліся ў крыніцу пашыранага ўзнаўлення за кошт эксплуатацыі наёмнай працы.

Выкарыстаўшы інвентарныя апісанні 12 феадальных уладанняў, Кернажыцкі вывучыў структуру пасеву з нязначнай удзельнай вагой тэхнічных культур і выявіў перавод часткі сялян на грашовы чынш, узнікненне слоя немаёмных-бабылёў, у якіх ён бачыў «сельскі пралетарыят». Вызначыўшы як «балючы працэс пераходу ў напрамку да грашовай гаспадаркі», які перажывалі ў другой палове XVIII ст. панская і сялянская гаспадаркі велікакняжацкіх уладанняў, ён лічыць, што гэты пераломны працэс, які быў звязаны з назапашваннем капіталу дваровай (панскай. — Э. І.) гаспадаркай, адбываўся за кошт велізарнага збыднення сялянскіх мас. Такім чынам, упершыню было дадзена навуковае тлумачэнне працэсу зараджэння капіталістычных адносін у Беларусі.

У той жа час нельга не бачыць істотных недахопаў у працэсе пошуку Кернажыцкім рыс капіталістычнай вытворчасці ва ўмовах феадалізму. Гэта аднабаковы падыход даследчыка да высвятлення ўплыву пераводу

сялян з натуральнай рэнты на грашовую, бо, не ўлічваючы значэння рыначных сувязей сялянскіх гаспадарак, памеру грашовай рэнты і іншых фактараў, ён не меў падстаў адмоўна ацэньваць перавод павіннасцей на чынш. Часткова слабыя бакі работы Кернажыцкага можна тлумачыць уплывам тэорыі «гандлёвага капіталу» аб феадальным маёнтку, сялянскай гаспадарцы [7; 77].

Важнай падзеяй у навуковым жыцці Беларусі быў выхад у 1931 г. манаграфіі К. І. Кернажыцкага «Аграрная рэформа ў Бабруйскім старостве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да палавіны XIX стагоддзя. Фарміраванне капіталізму»[2].

Гэта было першае манаграфічнае даследаванне па сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі таго перыяду.

У гэтай кнізе Кернажыцкі адыходзіць ад раней выказанага ім сцвярджэння аб натуральным характары гаспадаркі на ўсходзе Беларусі і канстатуе існаванне і пашырэнне ў Бабруйскім старостве фальваркавай гаспадаркі за кошт сялянскіх зямель, паказвае рост прыгонніцкага гнёту. Ён лічыць гэтыя з'явы вынікам пашырэння таварна-грашовых адносін.

Манаграфія К. І. Кернажыцкага «Гаспадарка прыгоннікаў на Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. (да праблемы разлажэння феадалізму ў Беларусі)», якая была апублікавана ў 1935 г., была першым вопытам стварэння абагульняючай працы па гісторыі гаспадаркі Беларусі з канца XVIII ст. па 1861 г. Яе аўтар упершыню ў савецкай гістарыяграфіі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі XVII—XIX ст. прымяніў статыстычны метада даследавання і на яго аснове раскрыў дынаміку шэрага з'яў і структурныя рысы такіх аб'ектаў, як маёмаснае становішча сялян, забяспечанасць іх рабочай і прадуктыўнай жывёлай. Дадзеная манаграфія адрозніваецца не толькі метадыкай даследавання, але і агульнай тэарэтычнай пазіцыяй. У прыватнасці, К. І. Кернажыцкі, пераадолеўшы тэарэтычныя памылкі школы Пакроўскага, падверг крытыцы тэорыю «гандлёвага капіталу», з іншых пазіцый падышоў да разгляду шэрага пытанняў гісторыі аграрных адносін. На аснове аналізу інвентару Бабруйскага староства 1639 г., інвентару староства 1765 г. і іншых гістарычных крыніц вучоны ўпершыню ў гістарычнай навуцы глыбока даследуе ход рэформы ва Усходняй Беларусі, дынаміку гаспадаркі і, нарэшце, змены, якія адбыліся на працягу ахоплага доследам перыяду.

Некаторыя беларускія гісторыкі 1920-х гг. сцвярджалі, што кулакоў у Беларусі ўвогуле не было, што беларускі заможны селянін гэта не тое, што расійскі «кулак». Важна падкрэсліць, што Кернажыцкі на падставе вывучэння шматлікіх гістарычных крыніц прыйшоў да высновы, што «працэс разлажэння феадалізму і нараджэння капіталістычнага спосабу вытворчасці праходзіў у складаных умовах каланіяльнага становішча Беларусі. Але, нягледзячы на гэта, тут нараджалася нацыянальная буржуазія і кулацтва. Сцвярджэнне Ігнатоўскага аб тым, што Беларусь не ведала тыпу кулака-міраеда, як у Расіі, з'яўляецца апалогіяй беларускаму кулацтву. Якраз, наадварот, нараджэнне і развіццё капіталізму на Беларусі цягне за сабой разарэнне, жаб-

рацтва асноўных сялянскіх мас, з якіх ва ўмовах развіваючайся таварнай гаспадаркі пачалі выдзяляцца эксплуатаатарскія элементы» [5; 104].

У працах Кернажыцкага антыфеадальная барацьба беларускага сялянства разглядаецца як важнейшая заканамернасць феадальнага грамадства. Ён падкрэсліваў, што «змены ў эканоміцы заўсёды цягнуць за сабой абвастрэнне барацьбы між антаганістычнымі класамі», што «барацьба і рух кіпелі літаральна ўсюды і прымалі самыя разнастайныя формы — ад скаргі князю да паўстання з забойствамі прадстаўнікоў улады». Кернажыцкі прыходзіць да заключэння, што сялянскі рух, які пачаўся яшчэ ў палове XVI ст., разгортваецца вельмі моцна ў канцы стагоддзя і цягнецца праз усё XVII ст. і далей. На думку вучонага, класавая барацьба, нарастанне новай хвалі сялянскіх паўстанняў XVIII і XIX ст. былі лепшым сведчаннем распаду прыгоннай сістэмы і нараджэння новых вытворчых адносін. Кернажыцкі прыйшоў да высновы, што рост эксплуатацыі ў першай палове XIX ст. выклікаў масавыя сялянскія выступленні ад пасіўных форм да адкрытых выступленняў. Гэтыя актыўныя выступленні, лічыць вучоны, з 30-х гг. XIX ст. пачынаюць пашырацца і вылівацца ў масавыя сялянскія паўстанні. Як вядома, буржуазная гістарыяграфія спрабавала ў свой час даказаць, што галоўную ролю ў барацьбе з прыгонным правам адыгрывалі ліберальныя памешчыкі. У сувязі з гэтым Кернажыцкі ў сваёй манаграфіі «Гаспадарка прыгоннікаў на Беларусі...» выразна падкрэсліў: «Сялянства, а не ліберальны памешчык выступае на барацьбу з прыгоннікам за зямлю і за волю» [5; 131].

У той жа час у іншых даследаваннях К. І. Кернажыцкага не прасочваецца яго выразная метадалагічная пазіцыя па праблемах класовай барацьбы сялянства ў XVIII—XIX ст. Так, у кнізе «Аграрная рэформа ў Бабруйскім старостве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да палавіны XIX ст.» асветлены ўсе формы супраціўлення сялян узмацненню феадальнага гнёту, аднак не высветлены прычыны перавагі тых ці іншых форм класовай барацьбы ў розныя перыяды развіцця феадальнага грамадства.

Важнейшым праблемам сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця Беларусі ў эпоху капіталізму прысвечаны даследаванні Кернажыцкага «Да гісторыі аграрнага руху на Беларусі перад імперыялістычнай вайной» (1932) і «Старонка з гісторыі рабочага руху часоў імперыялістычнай вайны» (1932).

У кнізе «Да гісторыі аграрнага руху...» вучоны разглядае аграрныя адносіны пераважна ў Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай губернях, у асноўным на пачатку XX ст., а таксама развіццё капіталізму пры захаванні рэшткаў прыгоннага права ў беларускай вёсцы.

Кернажыцкі прыішоў да важнай высновы, што панскае землеўладанне «панавала да самай рэвалюцыі... душыла сялянскія масы і затрымлівала

капіталістычнае развіццё...» [6; 29]. Нельга не згадзіцца з вучоным, што купля зямлі сялянамі — гэта адзін з бакоў развіцця капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы, з'ява, якая гаворыць аб росце сялянскай буржуазіі.

Аналізуючы такую форму зямельных адносін, як арэнда панскай зямлі, Кернажыцкі правільна адзначае істотнае пашырэнне сялянскай кабальнай, «галоднай» і капіталістычнай зямельнай арэнды на Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст. [6; 26—28, 32]. На падставе глыбокага і ўсебаковага вывучэння дадзеных аб павелічэнні сялянскіх грашовых укладаў у дзяржаўных ашчадных касах, размеркаванні надзельнай зямлі, рабочай і прадуктыўнай жывёлы, машын і палепшаных прылад па сацыяльных групах сялянства, павелічэнні куплі зямлі сялянамі вучоны робіць слушную выснову аб росце сялянскай буржуазіі і пралетарызацыі асноўнай масы беларускага сялянства. Не трэба забываць, што гэта прынцыповая праблема класавай палярывацыі беларускай вёскі да сённяшняга часу неадназначна раскрываецца айчыннымі і замежнымі даследчыкамі.

У сваёй працы «Да гісторыі аграрнага руху на Беларусі перад імперыялістычнай вайной» Кернажыцкі прыішоў да заключэння, што капіталістычныя адносіны былі больш развіты ў гаспадарках сярэдніх памераў (велічынёй у 200—500 дзесяцін), а не ў буйных маёнтках. Гэтая выснова была зроблена ім пасля аналізу статыстычных звестак аб суадносінах зямельных угоддзяў і пасаваў асноўных культур панскіх маёнткаў [6; 28]. Прынцыповае значэнне мае вывад Кернажыцкага аб тым, што ўвесь перыяд развіцця сельскай гаспадаркі Беларусі 1861—1917 гг. быў эпохай барацьбы паміж прускім і амерыканскім шляхамі капіталістычнага развіцця сельскай гаспадаркі [6; 69, 86].

Ацэньваючы погляды К. І. Кернажыцкага з пазіцыі сённяшняга ўзроўню развіцця гістарычнай навукі, трэба адзначыць памылковасць некаторых з іх, няпоўнае асвятленне асобных праблем, а таксама тое, што з шэрагам высноў вучонага нельга пагадзіцца.

Але не трэба забываць, што дадзеная манаграфія Кернажыцкага была першай па дадзенай праблеме і ў параўнанні з яго папярэднікамі вучоны зрабіў істотны ўклад у гісторыю аграрных адносін на Беларусі ў 1861—1917 гг.

Кернажыцкі быў ініцыятарам выдання і адным са складальнікаў вельмі карыснай для даследчыкаў кнігі «Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах» (IX—XVIII ст.), т. 1., якая выйшла ў свет у 1936 г.

Навуковая спадчына К. І. Кернажыцкага высока ацэньваецца сучаснымі беларускімі гісторыкамі. Вядомы даследчык гісторыі Беларусі эпохі капіталізму В. П. Панюціч адзначаў: «Нягледзячы на надзвычай складаных,

цяжкія маральна-палітычныя абставіны 30-х гадоў (XX ст. — Э. І.), недастатковую крыніцазнаўчую базу, што мелася тады ў распараджэнні даследчыка, ён, працуючы кароткі час, унёс важкі ўклад у вывучэнне аграрнай гісторыі беларускага народа познафеадальнай і капіталістычнай эпох» [8; 6].

Можна смела сказаць, што ў дасягненнях беларускай гістарычнай навукі ёсць і доля працы Канстанціна Іванавіча Кернажыцкага.

ЛІТАРАТУРА

1. Достижения исторической науки в БССР за 60 лет. Мн., 1979.
2. Кернажыцкі, К. І. Аграрная рэформа ў Бабруйскім старостве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да палавіны XIX ст. (Фарміраванне капіталізму) / К. І. Кернажыцкі. Мн., 1931.
3. Кернажыцкі, К. І. Брожаскі ключ 1639—1810 гг. (Сацыяльна-эканамічны нарыс з гісторыі фальварка на Бабруйшчыне) / К. І. Кернажыцкі // Зап. аддз. гуманіт. навук (БелАН). Т. 3. Кн. 8. Мн., 1929.
4. Кернажыцкі, К. І. Гаспадарка старостваў на Беларусі і эканамічны стан іх насельніцтва ў другой палове XVIII ст. / К. І. Кернажыцкі // Зап. аддз. гуманіт. навук (Інстытут бел. культуры). Кн. 3: Працы клясы гіст. Т. 2. Мн., 1928.
5. Кернажыцкі, К. І. Гаспадарка прыгоннікаў на Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. (Да праблемы разлажэння феадалізму ў Беларусі) / К. І. Кернажыцкі. Мн., 1935.

6. *Кернажыцкі, К. І.* Да гісторыі аграрнага руху на Беларусі перад імперыялістычнай вайной / К. І. Кернажыцкі. Мн., 1932.
7. *Копысскі, З. Ю.* Историография БССР. Эпоха феодализма / З. Ю. Копысский, В. В. Чепко. Мн., 1986.
8. *Панюціч, В.* На парэформеннай Беларусі развіццё аграрнага руху мела капіталістычны характар / В. Панюціч // Навіны Беларускай Акадэміі. 1992. 27 лістап. С. 6.